

УДК 725.181(477.53-21Кременчук) «19»

СПОРУДИ ВІЙСЬКОВОГО ВІДОМСТВА В ЗАБУДОВІ ДОЖОВТНЕВОГО
КРЕМЕНЧУКА*Лушакова А.М., к. мис-ва, доц.**Кременчуцький державний політехнічний університет імені Михайла Остроградського
39600 м. Кременчук, вул. Першотравнева, 20**E-mail: Uzn.kdpu@rambler.ru*

На основании преимущественно архивных источников, подавляющее большинство которых вводится в научный оборот впервые, выделяются основные этапы военного строительства в Кременчуге, прослеживается история возникновения и развития ведущих военных организаций и сооружений, анализируются особенности архитектурно-планировочного решения военных ансамблей и их роль в застройке города.

Ключевые слова: провиантское, депо, комиссариатская комиссия, артиллерийский склад, казармы, штабные задания.

On the ground of predominately archival documents, the overwhelming majority of which is put into scientific circulation for the first time, the author determines key periods of military construction in Kremenchuk, retraces the history of emergence and development of leading military organizations and buildings, analyzes characteristics of architectural and designing concept of military complexes and their role in site development of the city.

Key words: provisions, commissariat committee, ordnance depot, barracks, headquarter buildings

Вступ. У зв'язку з реформуванням Українських Збройних Сил, скороченням їх чисельності та модернізацією озброєння постає чимало питань щодо використання земельних ділянок, будинків і споруд, які знаходилися в розпорядженні військових. Значної гостроти набуває ця проблема для нашого міста, свідченням чому багаторічна полеміка, що розгорнулася в місцевих засобах масової інформації стосовно подальшої долі території колишніх артилерійських складів [1-4], залишеної військовими та офіційно переданих у комунальну власність Кременчука в 2003 р.; садиби колишнього військового шпиталю № 612, розформованого в 2005 р. [5-8]. Остаточне рішення з цих питань не прийняте і сьогодні. На черзі проблема подальшого використання ділянок і нерухомості речових військових складів у Крюкові.

Як на нашу думку, то, визначаючи долю колишніх військових об'єктів, варто звернути увагу не лише на можливі прибутки від їх реалізації, але й на історію їх виникнення та з'ясувати причетність і самих споруд, і установ, які в них розташовувалися, до історії рідного міста. Аби гострота сучасних проблем не потьмарила нам історичної пам'яті, аби ми, прагнучи якнайшвидше залагодити сьогоднішні негаразди, не втратили того, що зберіглося впродовж століть, що якимось дивом уціліло від тліну часу та полум'я революцій і воєн, що є німими, але водночас і дуже красномовними свідками нашої суперечливої історії.

Аналіз попередніх досліджень. Якщо не зважати на газетні публікації останнього десятиліття, пов'язані з полемікою навколо вже згадуваних військових об'єктів, то загалом літературних джерел з історії військового будівництва в Кременчуці обмаль. Це переважно праці дожовтневих авторів, оскільки після Великої Жовтневої соціалістичної

революції все, що було пов'язане з армією, автоматично потрапляло під гриф «таємно» і не допускалося до друку. В дожовтневій літературі спеціальної роботи, присвяченої даній темі, не виявлено. Окремі згадки про існування в місті тих чи інших військових установ, або про спорудження військових будинків зустрічаються в працях перших регіональних краєзнавців М. Арандаренка [9], П. Бучневича [10], Ф. Ніколайчика [11]. Після розпаду Радянського Союзу з'явилося кілька публікацій, присвячених Кременчуцькому збройовому заводу [12], так званому будиночку для спостереження за рухом по Дніпру [13], Кременчуцькому військовому шпиталю [14,15].

Мета роботи. З'ясувати історію військових будівель дожовтневого Кременчука та долю споруд військового відомства в сучасних умовах.

Завдання роботи:

- 1) виявити літературні та документальні джерела з теми;
- 2) визначити головні етапи розвитку військового будівництва в Кременчуці до 1917 року;
- 3) проаналізувати особливості архітектурно-планувальної композиції та простежити історію виникнення й розвитку найбільш відомих і цікавих військових споруд дожовтневого Кременчука;
- 4) з'ясувати місце та роль споруд військового відомства в забудові міста.

Головним джерелом розкриття теми стали архівні документи, зосереджені, переважно, в Російському державному військово-історичному архіві (РДВІА) м. Москви та Російському державному історичному архіві (РДІА) м. Санкт-Петербурга. Переважна більшість цих документів вводиться в науковий обіг уперше.

Матеріал і результати дослідження. Якщо поглянути на генеральні плани Кременчука XVIII-XX ст.ст., то перше, що відразу впадає у вічі — наявність серед регулярної міської забудови великих білих плям неправильної форми та невказаного, здебільшого, призначення. Це так звані відомчі або спеціальні території, які належать військовим частинам. Їх кількість та розміри наочно засвідчують ту важливу роль, яку відігравав Кременчук у військово-стратегічному відношенні впродовж своєї історії.

Власне, навіть своїм виникненням Кременчук має завдячувати саме військово-стратегічним міркуванням, оскільки його першоосною була фортеця, збудована на одній з найзручніших переправ у середній течії Дніпра. Впродовж наступних двох століть (до початку XIX ст.) Кременчук залишається містом-фортецею, вдало поєднуючи оборонні і торговельні функції.

Особливо зростає військово-стратегічне значення нашого міста у XVIII ст. у зв'язку з російсько-турецькими війнами. З метою наближення армійських тилів безпосередньо до театру бойових дій до Кременчука переводять низку шпиталів, продовольчих, промислових і збройових складів, необхідних для забезпечення війська.

Так, уже під час російсько-турецької війни 1735-1739 рр. у Кременчуцькому замку, як засвідчує план міста 1748 р., знаходилися військові магазини [16].

У 1787 році за наказом фельдмаршала Г.О. Потьомкіна на правому березі Дніпра у Крюкові на території колишньої фортеці (зараз землі на початку вулиці Макаренка) зводяться спеціальні магазини для зберігання зброї, амуніції та обмундирування. Це були дерев'яні прямокутні в плані споруди довжиною більше 90 сажнів, розділені на два яруси, у кожному з яких знаходилося по 10 комор. Із боку двору вздовж фасаду йшла відкрита галерея [17].

Поряд з означеними будинками розташувалися Крюківський казенний магазин для провіанту, сортовий двір Головного Комісаріатського депо, комісія Херсонського депо, тимчасові комори Головного Кременчуцького запасного магазину, провіантські магазини Малоросійської казенної палати [18].

На лівому березі Дніпра, у Кременчуці, в 1788 році Потьомкін наказав облаштувати в гирлі річки Кагамлик кораблебудівний завод, на якому споруджували канонерні човни, фрегати, бомбардирські катери, лансони та інші невеликі судна, озброєні гарматами великого калібру [19]. У розпорядження корабельні передаються дві кам'яні вежі, що входили до ансамблю Новоросійських губернських присутствених місць, які перебували в Кременчуці в 1764-1789 рр. Спочатку губернське присутствіє знаходилося в старій фортеці. Їх місце-знаходження підтверджується «Подорожніми записками Василя Зуєва», який відвідав наше місто в 1782 році [20, с. 216], і планом Кременчука 1774 року [21].

Та вже в 1787 році будинки губернського присутствія розташовувалися на новому місці, поза фортецею на березі Дніпра. Про це свідчать спогади осіб, що супроводжували Катерину II під час її по-

дорожі на південь України в 1787 році. Зокрема, в записках Леємерса читаємо: «Ми причалили біля ратуші — зі смаком збудованого дерев'яного будинку, прикрашеного колонадою» [22, с. 412] Місцезнаходження губернських присутствених місць на березі Дніпра поряд із фортецею засвідчує і міський план 1789 року [23].

Зображення губернського присутствія збереглося на малюнку англійського художника Хатфільда «Прибуття імператорської галери «Дніпро» до Кременчука» [24, с. 415; 25, с. 479]. На ньому показаний будинок із колонадою, який згадував Леємерс. З обох боків від нього розташовані масивні кам'яні вежі, нижня частина яких є квадратом із вигнутими кутами. Перекриті башти куполом на світлоносному барабані. Після переведення губернських установ до Катеринослава в 1789 році саме ці вежі передають Чорноморському адміралтейству, яке використовувало їх як комори Кременчуцького кораблебудівного заводу.

В 1789 році в центральному будинку та господарських приміщеннях у дворі за наказом Г. Потьомкіна засновується державний збройовий завод, на якому ремонтували всі види озброєння, що виходило з ладу в межах Катеринославського намісництва. У головному корпусі розмістився цейхгауз для зберігання відремонтованої та несправної зброї, в допоміжних спорудах — бараки для робітників, по периметру садиби — слюсарний цех і склади. У перші роки існування заводу збудували додатково комори з машинами для свердлування та шустування стволів, та для точіння і лакування багнетів і шабель, кузню на 8 горнилів і комору для перевірки стволів [12, с. 213-215].

А старі вежі, що знаходяться під поклажею матеріалів Чорноморського адміралтейства, відповідно до плану збройового заводу мають бути передані заводу [26].

В 1797 році Кременчуцький збройовий завод було ліквідовано, його майно та робітників перевезено до збройового заводу в Колпіно під Петербургом. Будинки заводу, що залишилися без догляду і стояли пустою, поступово руйнувалися і на початку XIX ст. на березі Дніпра залишилася лише одна вежа, яка на міських планах позначається як «комора Чорноморського флоту» [12, с. 214].

Впродовж XIX ст. Кременчук зберігає військово-стратегічне значення як місце розташування переправи через Дніпро, військових складів, де зберігалися армійські продовольчі запаси, обмундирування; а з 70-х років XIX ст. ще й артилерійських складів Одеського військового округу. В зв'язку з цим у Кременчуці квартирували великі військові підрозділи, а серед кременчужан значну частину склали військові. Зокрема, в 1783 році понад 5% дорослого чоловічого населення були офіцерами [27], а наприкінці XIX ст. близько 15% кременчужан виявилися пов'язаними з військовою службою [28]. Кременчук дореволюційний був містом із військовою виправкою, містом у військовому мундирі.

Тому не дивно, що споруди військового відомства відігравали певну роль у формуванні архітектурних ансамблів міста, слугували його окрасою. Відповідно до генеральних планів Кременчука 1803 [29], 1805 років [30] на початку XIX ст. у прибережній частині міста влаштовуються дві нові площі: центральна парадна Олександрівська (зараз Перемоги) та Винна або Скатна (зараз Піонерський сквер).

На Олександрівській площі зводяться не лише адміністративні, навчальні, церковні споруди, а й невеличкий будиночок Кременчуцької гарнізонної гауптвахти. В ті далекі часи гауптвахти були не лише місцем, де відбували покарання винні офіцери, але й осередком військового порядку і військової охорони в місті, а тому вони споруджувалися, здебільшого, на головних вулицях чи центральних площах міст Російської імперії, бо ж розглядалися як «дополнительное для города украшение» [31, с.156]. Виходячи з цих міркувань, гарнізонну гауптвахту в Кременчуці побудували на центральній площі на правому крилі. Точну дату її спорудження встановити не вдалося, проте відомо, що І. Долгорукий, який побував у Кременчуці в 1810 році, згадує на центральній площі «гауптвахту каменную» [32, с. 93], отже вона була побудована між 1805 (рік прийняття генерального плану) та 1810 роками. Це невеликий (18х7м), одноповерховий, прямокутний у плані будиночок із глибоким, прорізаним напівциркульною аркою, ризалітом у центрі [33]. Завдяки вдалим пропорціям, старанно розробленим деталям, а також мотиву арки, що домінує у вирішенні фасадів гауптвахти, та перегукується з подібним прийомом у композиції повітового училища на лівому крилі Олександрівської площі, будинок гауптвахти добре вписувався в архітектурний ансамбль центральної площі.

Цей мотив — центральний ризаліт, увінчаний фронтоном чи щипцем, та прорізаний у середині напівциркульною аркою або нішею, повторюється в декількох будинках, зведених на Полтавщині на початку XIX ст. за проектами губернського архітектора М. Амвросимова. (повітове училище в Кременчуці, поштові контори в Пирятині та Ромнах, кінний заїжджий двір у Полтаві) [34]. До речі, цей мотив досить часто зустрічається в архітектурних альбомах М. Казакова — вчителя М. Амвросимова. Отже, не дивлячись на те, що архівні креслення не підписані, ймовірно висловити припущення, що автором Кременчуцької гауптвахти був М. Амвросимов.

На жаль, до наших днів будинок гауптвахти не зберігся, його було зруйновано в роки Великої Вітчизняної війни.

На початку XIX ст. Кременчук перетворюється в один із найважливіших осередків із торгівлі спиртом. Він стікався до міста майже з усієї Лівобережної України. Центром оптового продажу спирту й стали Скатна пристань та Винна площа, яка виходила на неї. В цей час на розі сучасних вулиць Коцюбинського та Гоголя (старі назви відповідно Мала Міщанська та Кагамлицька) лицевим фасадом до Винної площі споруджується чудовий будинок Кре-

менчуцької провіантської комісії або, говорячи сучасною мовою, управління продовольчими армійськими складами. Невеликий за розміром будинок (10х8 сажнів) із мезоніном виділявся зручним плануванням та гарними пропорціями [35]. О. Карнеліус, автор опису Кременчука в «Украинском журнале» за 1825 рік, відносить його до найкращих кременчуцьких споруд: «Здесь находится более 30 каменных 2-этажных домов, великолепное комиссариатское депо» [36, с. 245]. Після Жовтневої революції в будинку колишнього провіантського депо розташувався клуб працівників артилерійських складів. Під час Великої Вітчизняної війни споруда була знищена і зараз на цьому місці знаходиться стадіон Кременчуцького льотного коледжу.

Важливою подією в історії не лише забудови Винної площі, але й міста в цілому, стало спорудження на Винній площі Головного штабу інспектора резервної кавалерії та поселень, який переводять до Кременчука в 1841 році [9, с. 120].

Спочатку був намір розмістити його в приміщеннях колишнього цукрового заводу, в якому в 40-х рр. XIX ст. перебував військовий шпиталь і лазаретний двір. Навіть складається проект пристосування «цукрового заводу» під Головний штаб (автори: інженер Кроль та старший архітектор Р. Желязевич), який затверджується царем Миколою I 15 листопада 1841 р. [37].

Проте пізніше приймається рішення спорудити для штабу нові будинки. Місцем їх розташування обирається Винна площа. 23 лютого 1844 р. затверджується перший варіант Головного штабу архітектора О. Фарафонт'єва [38]. Опанас Якович був випускником Санкт-Петербурзької академії мистецтв. Багато працював на півдні України. Зокрема, склав план Єлисаветграда (зараз Кіровоград).

Відповідно до цього проекту, ансамбль Головного штабу складали: центральний 3-поверховий кам'яний будинок для інспектора резервної кавалерії та його штабу, ліворуч — кам'яний 3-поверховий флігель для начальника штабу інспектора кантоніських ескадронів, праворуч — такий самий флігель для квартир чергового штаб-офіцера, оберквартирмейстера, двох чиновників і писарів. Усі ці три будинки, збудовані в одну лінію, були звернені своїм лицевим фасадом до міста. З протилежного боку садибу замикали: дерев'яний одноповерховий флігель для квартир чиновників, одноповерховий флігель для типографії, а між ними — в ансамбль Головного штабу вводилася та сама комора Чорноморського адміралтейства, про яку вже йшла мова, під назвою «древняя башня». Між парадними будинками та одноповерховими флігелями розташовувалися дерев'яні служби для стаєнь, комор, сінників. Триповерхові будинки проектувалися рівними за висотою, лише головний дещо виділявся своїм об'ємом і неглибоким ризалітом, увінчаним фронтоном. Ідентичним передбачався обробіток фасадів: квадратний руст та замкові камені над вікнами першого поверху.

В 1849 році в проект вносяться зміни, спрямовані на посилення ролі центральної будівлі в ан-самблі та послаблення одноманітності і монотонності. Центральний будинок підвищується за рахунок цокольного напівповерху. А бічні флігелі, навпаки, знижуються до двох поверхів. Більш різноманітним стає вирішення фасадів. У центральному будинку горизонтальна тяга розділила його на два яруси. Стіни першого ярусу вкрив квадратний, а другого — дощаний руст. Увінчав будинок могутній карниз із модульйонами. В бічних флігелях горизонтальна тяга проходила на рівні міжповерхового перекриття. Перший поверх мав квадратний руст, а другий залишався гладеньким. Деяку різноманітність у досить сухий зовнішній вигляд флігелів вносили балкони з чавунними візерунчастими кронштейнами, розташовані в центрі другого поверху.

Ці зміни були пов'язані з ім'ям кременчуцького міського архітектора Д.Л. Ткаченка, під керівництвом якого велося будівництво Головного штабу з 1846 р. і було закінчене в 1853 році [39].

16 квітня 1859 р. Рада Академії мистецтв за спорути, виконані Д.Т. Ткаченком у Кременчуці (насамперед, будинки Головного штабу), Полтаві та Харкові признала його академіком архітектури [40, с. 461].

Незважаючи на певну сухість в обробці фасадів, що завжди було притаманне військовим спорудам і особливо посилювалося в епоху занепаду класицизму, Головний штаб відіграв важливу роль у забудові дожовтневого Кременчука. Його значний об'єм впливав на формування силуету міста з боку Дніпра та дозволяв посісти панівне місце в ансамблі Винної площі, що формувалася в першій половині XIX ст.

Після ліквідації військових поселень і розформування Головного штабу постало питання про раціональне використання величезних споруд. Міська дума звертається до уряду з проханням передати штабні будівлі Кременчуку для того, щоб відкрити в них чоловічу класичну гімназію. Проте чиновники вважали, що класична освіта кременчужанам ні до чого. Враховуючи промислово-торговий характер міста, більш доцільно заснувати в Кременчуці реальну гімназію (пізніше реальні гімназії отримали назву реальних училищ). Проте кошти на спорудження ні класичної, ні реальної гімназії виділені не були. А військові не поспішали робити Кременчуку занадто коштовний подарунок у вигляді ансамблю Головного штабу. Після багаторічних роздумів, зрештою, в 1898 році в будинках колишнього Головного штабу розмістився військовий лазарет [14, с. 3]. Одним з його перших старших лікарів, а можливо й першим, був І.А. Зубковський, який впродовж 1898-1902 рр. очолював Кременчуцький військовий лазарет. Залишивши військово-службову справу в чині генерала, Зубковський повертається на батьківщину в Миргород. Саме за його пропозицією та завдяки його наполегливості розпочалося будівництво славетного Миргородського курорту, а Зубковський став його першим головним лікарем [15, с. 105].

У 1874 році на Винній площі перед Головним штабом улаштовується перший у Кременчуці міський сквер. Він був спланований на регулярних засадах. Центральна алея спрямовувалася на головну вісь штабного будинку, таким чином ансамбль Головного штабу чудово пов'язувався з містом. На пам'ять про Головний штаб сквер отримав назву Штабного, як до річч, і вулиця перед штабними будинками.

У центрі Штабного скверу планувалося спорудити пам'ятник царю Олександрові II, а майданчик навколо пам'ятника оточити гарматами з Кременчуцької фортеці, які були знайдені під час проведення земляних робіт на березі Дніпра в 1914 році. Цей задум не вдалося втілити в життя у зв'язку з початком першої світової війни.

Після Жовтня 1917 року військовий лазарет продовжував працювати, а Штабний сквер зазнав низку перейменувань: спочатку він називався садом ім. К. Маркса, а з 1936 р. — отримав сучасну назву — Піонерський сквер.

У роки Великої Вітчизняної війни в будинках військового лазарету розташовувалися 213, 233, 315, 259 евакогоспіталі. В 1943 році всі госпітальні будинки зазнали суттєвих втрат: згоріли покрівлі, дерев'яні перекриття, частково обгоріли стіни. Та, на щастя, класичний ансамбль Головного штабу — один із найкращих у місті, було відроджено з руїн до нового життя. У 1955 році закінчилася відбудова центральної споруди, в 1974 і 1979 рр. — бічних флігелів.

На початку 1950-х — відбудовано старовинну вежу і під назвою будиночок для спостереження за рухом по Дніпру оголошено пам'яткою архітектури XVIII ст. За постановою Ради Міністрів УРСР (№ 442 від 16.09.1979 р.) старовинну вежу взято під охорону як пам'ятку архітектури республіканського значення, як єдину вцілілу кам'яну споруду міста Кременчука XVIII ст., як єдину споруду перехідного від бароко до класицизму стилю [41, с. 285].

Рішенням Кременчуцької міської Ради народних депутатів від 24.05.1995 р. комплекс споруд Кременчуцького військового госпіталю оголошено пам'яткою архітектури середини XIX ст. як зразок пізнього класицизму в забудові міста.

Важливу роль відігравали військові споруди і в забудові центрального майдану правобережної частини міста — Крюкова. На початку XIX ст. тут розташовувалася садиба Кременчуцької комісаріатської комісії.

Її ансамбль склали: головний адміністративний будинок, службові флігелі, одно- та двоповерхові магазини, з'єднані між собою високою кам'яною стіною з брамами, проїздами, розташовані по периметру навколо просторого прямокутного внутрішнього двору [42]. Чільне місце в ансамблі посідав адміністративний будинок, звернений своїм лицем фасадом на центральний крюківський майдан. Дата його спорудження точно не відома. У документах військової частини, яка сьогодні розташована на

території колишньої комісії, зазначено, що будинок зведений до 1813 р. Князь І. Долгорукий, що перебував у Кременчуці в 1810 р., у своїх спогадах пише: «... я слышал, что для нея, Кременчугской комиссариатской комиссии, по новому проекту строится дом» [32, с. 99]. Виходячи з цих даних, можна висловити припущення, що будинок було збудовано між 1810-1813 рр.

З обох боків від нього симетрично розташувалися одноповерхові флігелі: праворуч — будинок доглядача, ліворуч — будинок для служителів, з'єднані між собою отинькованим кам'яним муром із в'їздними брамами. Двоповерховий будинок вирішений у формах зрілого класицизму, свідченням чому: чіткий план, строго симетрична композиція, ясно виділений, за допомогою 6-колонного тосканського портика, центр, значення якого до того ж посилюється звучанням малого ордеру, що застосований в оформленні в'їздних брам.

Із поздовжніх сторін ділянки знаходилися Г-подібні у плані двоповерхові кам'яні корпуси сортових магазинів. Із поперечного боку розташовувався одноповерховий «свальной» магазин, з'єднаний з сортовими кам'яними брамами, що вели до суміжної території з дерев'яними складськими одноповерховими будинками. Як і більшість аналогічних споруд, «свальной» магазин був прямокутним у плані одноповерховим будинком із пандусами та невеликими рідко розставленими вікнами з арочними перемичками, розташованими під карнизом вгорі. Одна поперечна стіна розділяла внутрішній простір на дві частини. Сортіві магазини споруджувалися з внутрішнім рядом колон для підтримки прогону, на який спиралася балка стелі. Фасади цих двоповерхових будинків з боку міста збагачувалися лише невеликими напівциркульними вікнами вгорі під карнизом, із боку двору влаштовані галереї, сформовані дво-ярусною аркадою.

Просторово розвинений, виразний у художньому відношенні ансамбль Кременчуцької комісаріатської комісії відіграв роль провідного елемента в забудові центральної крюківської площі.

У другій половині XIX ст. у зв'язку з військовою реформою та ліквідацією квартирної повинності одними з наймасовіших типів військових споруд стають казарми. У сучасній забудові Кременчука збереглися так звані Бульварні казарми — казарми 35-го Брянського піхотного полку в кварталі між вулицями Красіна, Чапаєва та 40-річчя Жовтня (колишня назва останньої Бульварна, звідки походить назва казарми) та «Сахарні» казарми на розі вулиць Пролетарської і Артема. Вони, щоправда, зазнали суттєвих змін у кінці 20-х років XX ст., коли були перебудовані під житло.

У зв'язку з переведенням до Кременчука в 1872р. артилерійських складів Одеського військового округу під його потреби виділяються кілька ділянок у різних районах міста і розгортається активне будівництво.

Висновки. Отже, в історії військового будівництва в Кременчуці до 1917 р., можемо виділити кілька етапів. Перший — XVIII ст., впродовж якого, у зв'язку з російсько-турецькими війнами, Кременчук перетворюється на велетенський військовий склад, який забезпечував усім необхідним російську армію. Складські споруди тих часів зводилися з дерева, як тимчасові, і до сьогодні, за винятком кількох магазинів Кременчуцької комісаріатської комісії у Крюкові, не збереглися. Невблаганний час стер із міської забудови також караблебудівний та збройовий заводи, засновані російським урядом у XVIII ст. Другий — перша половина XIX ст., коли провідну роль у військовому будівництві Кременчука відіграють адміністративні споруди: гарнізонна гауптвахта, управління Кременчуцького провіантського департаменту і Кременчуцької комісаріатської комісії, головний штаб інспектора резервної кавалерії та поселень. Два останніх збереглися в сучасній забудові міста. Третій — друга половина XIX – поч. XX ст., пов'язаний, головним чином, із спорудами артилерійських складів Одеського військового округу та казармами. Проте, у зв'язку з обмеженим обсягом статті, цей період не розглядається і потребує окремого дослідження.

Військові в Кременчуці виявилися гарними господарями, що піклувалися про своє майно. Саме тому переважна більшість військових споруд збереглися до наших днів. Більше того, саме військові об'єкти є сьогодні своєрідним еталоном історичної забудови Кременчука, оскільки цивільні об'єкти (навіть ті, що збереглися) в зв'язку з численими перепрофілюваннями, зміною функцій і, як наслідок, перебудовами, значною мірою втратили свій первісний вигляд. Саме серед військових об'єктів збереглися найцінніші в стильовому відношенні споруди, які втілюють поширені в забудові міста історичні стилі — бароко та класицизм. Саме серед військових споруд — найцінніші пам'ятки архітектури.

На земельних ділянках, які знаходилися в розпорядженні військових, а, отже, були під охороною і мали обмежений доступ, збереглися унікальні природні об'єкти, на зразок озера на території колишніх артилерійських складів, рідкісні види рослинного і тваринного світу. Все це може зникнути в дуже короткий термін.

Враховуючи це, до зміни користувача колишніми військовими об'єктами варто підходити вкрай обережно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Терещенко О. Територія колишніх артскладів: кому і коли // Вісник Кременчука. - 2004.- 25.03. - С.3.
2. Курилов О. Що сховано за колючим дротом // Вісник Кременчука. - 2004. - 15.04. - С.15.
3. Ейсмонт В. Колишні артсклади дарують нові «Сюрпризи». - АУтограф. - 22.07. - С.1,4.
4. Мартенюк С. Лист міському голові М.В. Глухову // Кременчуцька панорама. - 2005. - 11.08. - С.2.

5. Якщо військовий шпиталь закриють, то його майно передадуть місту ... // АУтограф. – 2005. – 17.03. – С.5.
6. Скрипачова І. Кременчуцькому військовому шпиталю загрожує розформування // Програма Плюс. – 2005. – 18.03. – С.3.
7. Що буде з військовим шпиталем? // Вісник Кременчука. – 2005. – 02.06. – С.4.
8. Ніколаєнко І. Військовий шпиталь: що день наступний нам готує? //Кременчуцька панорама. – 2005. – 04.08. – С. 5.
9. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году: В 3-х ч. – Полтава: Тип. Губернского правления, 1848-1852.
10. Бучневич П. Кременчуг и посад Крюков. – Полтава: Изд-во Полтавского губ. стат. ком., 1891.– 32 с.
11. Николайчик Ф.Д. Город Кременчук. Исторический очерк. – СПб.: Тип. М.Стасюлевича, 1891.- 217 с.
12. Лушакова А.М. З історії Кременчуцького збройового заводу // Тези доповідей та повідомлень V Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 1991.- С. 213-215.
13. Лушакова А.М. З історії будинку для спостереження за рухом по Дніпру // Тези доповідей та повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туризм і завдання національно-культурного відродження України». – К. – Черкаси, 1992. – С. 119-121.
14. Федько В.Т. Про військовий госпіталь // Вісник Кременчука. – 1997. – 05.09. – С.3.
15. Федько В.Г. Додаток на сторінку історії / Історичні сторінки медичної служби Кременчука. – Кременчук, 2002. – С. 104-106.
16. Російський державний військово-історичний архів (РДВІА), ф. 349, оп. 17, спр. 4052, 1748.
17. Там само, ф. 12, оп. 11, спр. 33, арк. 200.
18. Там само, ф. ВУА, спр. 20059, ч. I, арк. 10; спр. 21529, ч. II, арк. 84-85.
19. Російський державний архів військово-морського флоту (РДА ВМФ), ф. 245, оп. 27, спр. 4538; оп. 29, спр. 4540; оп. 33, спр. 4542; оп. 34, спр. 4543; оп. 47, спр. 4551; оп. 49, спр. 4543 та ін..
20. Путешественные записки от Санкт-Петербурга до Херсона в 1781-1782 гг. – СПб.: Тип. Имп. Акад. Наук, 1787. – 273 с.
21. РДВІА, ф. ВУА, спр. 22070, 1774.
22. Синицкий Л. Путешествие в Малороссию академика Гильденштадта и кн. И.М. Долгорукого // Киевская старина. – 1893. – Т. XL. – С. 412-441.
23. РДВІА, ф. ВУА, спр. 22071.
24. Брикнер А.Г. Иллюстрированная история Екатерины II: В 5-ти ч. – Ч.3. – СПб.: Изд-во А. Суворина, 1885. – С. 415.
25. Брикнер А.Г. Путешествие Екатерины II в Крым // Исторический вестник. – 1885. - № 9. – С. 465-472.
26. РДВІА, ф. 418, спр. 682, арк. 1.
27. РДВІА, ф. ВУА, спр. 20141
28. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Изд. Цент. Стат. Ком. МВД / Под ред. Н.А. Тройницкого. – Т. XXXIII. Полтавская губерния. — СПб.: Тип. Т-ва худож. печати, 1904. – 315 с.
29. Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 1293, спр. 55, арк. 1, 1803.
30. РДВІА, ф. ВУА, спр. 20930, 1805.
31. Лукомский Г.К. Памятники старинной архитектуры России. – Ч. 1. Наша провинция. – П г.:Шиповник, 1916.– 398 с.
32. Долгорукий И.М. Славны бубны за горами или путешествие мое кое-куда ... 1810 года. – М., 1860. – 349 с.
33. РДІА, ф. 1488, оп. 3, спр. 688, арк. 1.
34. Там само, ф. 1488, оп. 3, спр. 633, арк. 1.
35. РДВІА, ф. 349, оп. 17, спр. 4065.
36. Карнелиус А. Описание Кременчуга // Украинский журнал. – Х.: Тип. Харьковского университета, 1825. - № 4. – С. 242-248.
37. РДВІА, ф. 349, оп. 17, спр. 4062, арк. 3; спр. 4061, арк. 2.
38. Там само, ф. 349, оп. 17, спр. 4068, арк. 2; спр. 4069, арк. 3, 4, 5; спр. 4070, 4071.
39. Там само, ф. 349, оп. 17, спр. 4074, 4076, 4077, 4078.
40. Большая энциклопедия / Под ред. Южакова. – Т. 18. – СПб., 1896. – С. 461.
41. Памятники градостроительства и архитектуры УССР: В 4-х т. – Т.3. – К.: Будівельник, 1985. – 337 с.
42. РДВІА, ф. 349, оп. 17, спр. 4083.

Стаття надійшла 18.06.09

Рекомендовано до друку к.і.н., доц.
Маслаком В.І.